वरीयान्, पुं, विष्कम्भादिसप्तविंशतियोगान्तर्गताष्टादशयोगः। तत्र जातफलम्।

"दाता दयालुः सुतरां सुवेषः
सत्कर्म्मकर्त्ता मधुरस्वभावः।
नरो बलीयान् धनवान् जनाढ्यो
योगो वरीयान् यदि जन्मकाले॥"

इति कोष्ठीप्रदीपः॥

(पुलहस्य पुत्त्रः। इति भागवते।४।१।३४॥)

वरीवर्द्दः, पुं, वलीवर्द्दः। इत्यमरटीकायां रमानाथः॥

वरीषुः, पुं, कामः। इति त्रिकाण्डशेषः॥

वरुटः, पुं, म्लेच्छजातिविशेषः। यथा,—

"पुलिन्दा नाहला निष्ट्याः शवरा वरुटा भटाः।
माला भिल्लाः किराताश्च सर्व्वेऽपि म्लेच्छजातयः॥"

इति हेमचन्द्रः॥

वरुड़ः, पुं, अन्त्यजजातिविशेषः। यथा,—

"रजकश्चर्म्मकारश्च नटो वरुड़ एव च।
कैवर्त्तमेदभिल्लाश्च सप्तैते चान्त्यजाः स्मृताः॥"

एषां स्त्रीगमनादौ दोषो यथा,—

"एतेषान्तु स्त्रियो गत्वा भुक्त्वा च प्रतिगृह्य च।
पतत्यज्ञानतो विप्रो ज्ञानात् साम्यन्तु गच्छति॥"

इति प्रायश्चित्ततत्त्वधृतयमवचनम्॥

अस्योत्पत्तिर्यथा,—

"कैवर्त्तस्य च कन्यायां शौण्डिकादेव सौचिकः।
सौचिकात् शौण्डिकाज्जातो नटो वरुड़ एव च॥"

इति पराशरपद्धतिः॥

वरुणः, पुं, (वृणोति सर्व्वं व्रियते अन्यैरिति वा। वृ+"कृवृदारिभ्य उनन्।" उणा० ३।५३। इति उनन्।) देवताविशेषः। स च कश्यपस्य अदितिनाम्नि पत्न्यां जातः। तस्य चर्षण्यां पत्न्यां भृगुवाल्मीकी पुत्त्रौ जातौ। इति श्रीभागवतमतम्॥ स च जलाधिपतिः पश्चिमदिक्पालश्च। तत्पर्य्यायः। प्रचेताः २ पाशी ३ यादसांपतिः ४ अप्पतिः ५। इत्यमरः॥ यादःपतिः ६ अपांपतिः ७। इति तट्टीकायां भरतः॥ जम्बुकः ८ मेघनादः ९ जलेश्वरः १० परञ्जयः ११ दैत्यदेवः १२ जीवनावासः १३ नन्दपालः १४। इति शब्दरत्नावली॥ वारिलोमः १५ कुण्डली १६ रामः १७ सुखाशः १८। इति जटाधरः॥ *॥ जलाशयोत्सर्गादौ अस्य पूजाविधिर्यथा। हयशीर्षपञ्चरात्रे।

"अथ वाप्यामतः कुर्य्यात् सूक्ष्मरत्नादिनिर्म्मितम्।
द्विभुजं हंसपृष्ठस्थं दक्षिणेनाभयप्रदम्॥
वामेन नागपाशन्तु धारयन्तं सुभोगिनम्।
सलिलं वाममाभोगं कारयेद्यादसांपतिम्॥
वामे तु कारयेद्वृद्धिं दक्षिणे पुष्करं शुभम्।
नागैर्नदीभिर्यादोभिः समुद्रैः परिवारितम्॥
कृत्वैवं वरुणं देवं प्रतिष्ठाविधिनार्च्चयेत्॥"

पुष्करं तत्पुत्त्रम्। ततो ध्यानम्।

"प्रसन्नवदनं सौम्यं हिमकुन्देन्दुसन्निभम्।
सर्व्वाभरणसंयुक्तं सर्व्वलक्षणलक्षितम्॥
किरणैः शीतलैः सौम्यैः प्रीणयन्तमवस्थितम्।
लावण्यामृतधाराभिस्तर्पयन्तमिव प्रजाः॥
राजहंससमारूढ़ं पाशव्यग्रकरं शुभम्।
पुष्कराद्यैर्गणैः सर्व्वैः समन्तात् परिवारितम्॥
गौर्य्या कान्त्या चानुगतं नदीभिः परिवारितम्।
नागैर्यादोगणैर्युक्तं ब्रह्माणमिव चापरम्॥
सृष्टिसंहारकर्त्तारं नारायणमिवापरम्॥"

इति ध्यात्वा पूजयेत्। वरुणमन्त्रोद्धारस्तु तत्रैव।

"अष्टाविंशान्तबीजेन चतुर्द्दशस्वरेण च।
अर्द्धेन्दुविन्दुयुक्तेन प्रणवोद्दीपितेन च॥"

तेन ॐ वौँ इति मन्त्रः।

"प्रतिमायां स्थितिं कृत्वा प्रणवेन निबोधयेत्।
पूजयेद्गन्धपुष्पाद्यैः सान्निध्यं पाशमुद्रया॥"

स्थितिं प्रतिष्ठाम्। निबोधयेत् अन्तर्गताङ्गुष्ठमुष्टिभ्यां निबोधमुद्रां दर्शयेत्। नमस्कारमन्त्रस्तु

"वरुणो धवलो जिष्णुः पुरुषो निम्नगाधिपः।
पाशहस्तो महाबाहुस्तस्मै नित्यं नमो नमः॥"

इति जलाशयोत्सर्गतत्त्वम्॥*॥

वृष्ट्यर्थं अस्य जपनीयमन्त्रा यथा,—

"पुष्करावर्त्तकैर्मेघैः प्लावयन्तं वसुन्धराम्।
विद्युद्गर्ज्जितसन्नद्धं तोयात्मानं नमाम्यहम्॥
यस्य केशेषु जीमूतो नद्यः सर्व्वाङ्गसन्धिषु।
कुक्षौ समुद्राश्चत्वारस्तस्मै तोयात्मने नमः॥"

इति ध्यात्वा मानसैरुपचारैर्व्वरुणं आराध्य मूलमन्त्रं जपेत्। प्रजापतिर्ऋषिस्त्रिष्टुप् छन्दो वरुणो देवता एतावद्राष्ट्रमभिव्याप्य सुवृष्ट्यर्थं जपे विनियोगः। मन्त्रस्तु गुरुमुखात् ज्ञेयः। स यथा। ॐ वृष्टिरिहानाव्यन्तरयो मरुतास्पृशतीं गच्छ वशापग्निर्दृत्वा दिवं गच्छत तेनो वृष्टिमावह। इति मन्त्रस्य सहस्रजपानन्तरं सुवृष्टिमती वसुमती भवति। अत्र सन्देहो न कार्य्यः॥*॥ मन्त्रान्तरम्। कूर्च्चं लक्ष्मीं तथा मायां तेन हुँ श्रीँ ह्रीँ इति त्र्यक्षरमन्त्रं नाभिमात्रजलमध्ये प्रविश्य यदि जपति तदा अनावृष्टिं हरति महावृष्टिर्भवति। अष्टसहस्रजपः संख्या चतुर्गुणा तेन द्वात्रिंशत्सहस्रजपः। दिनत्रयानन्तरं चतुर्थदिने जपसमाप्तिः।

"नाभिमात्रजले स्थित्वा जपेन्मन्त्रं प्रसन्नधीः।
वसुसहस्रं जपेन्मन्त्रं त्रिदिनं व्याप्य यत्नतः॥"

अथवा।

"षट्सहस्रं जपेन्नित्यं तदा वृष्टिर्भवेत् ध्रुवम्।"

इति षट्कर्म्मदीपिका॥*॥

पुस्तकान्तरे वं इति एकाक्षरमन्त्रोऽपि जप्यत्वेन लिखितः॥*॥ महापातकिनो दण्डधनं गृहीत्वा राजा वरुणाय प्रतिपादयेत्। यथा,—

"नाददीत नृपः साधुर्महापातकिनो धनम्।
आददानस्तु तल्लोभात्तेन दोषेण लिप्यते॥
अप्सु प्रवेश्य तं दण्डं वरुणायोपपादयेत्।
श्रुतवृत्तोपपन्ने वा ब्राह्मणे प्रतिपादयेत्॥
इशो दण्डस्य वरुणो राज्ञां दण्डधरो हि सः।
ईशः सर्व्वस्य जगतो ब्राह्मणो वेदपारगः॥"

इति मानवे ९ अध्यायः॥*॥

स्वनामख्यातवृक्षः। तत्पर्य्यायः। वरुणः २ सेतुः ३ तिक्तशाकः ४ कुमारकः ५। इत्यमरः। २।४।२५॥ श्मरीअघ्नः ६ सेतुकः ७ वराणः ८ शिखिमण्डनः ९। इति शब्दरत्नावली॥ श्वेतवृक्षः १० श्वेतद्रुमः ११ साधुवृक्षः १२ तमालः १३ मारुतापहः १४। अस्य गुणाः। कटुत्वम्। उष्णत्वम्। रक्तदोषशीतवातहरत्वम्। स्निग्धत्वम्। दीपनत्वम्। विद्रधिरोगजित्त्वञ्च। इति राजनिर्घण्टः॥ अपि च।

"वरुणः पित्तलो भेदी श्लेष्मकृच्छ्राश्ममारुतान्।
निहन्ति गुल्मवातास्रक्रिमींश्चोष्णोऽग्निदीपनः।
कषायो मधुरस्तिक्तः कटुको रूक्षको लघुः॥"

इति भावप्रकाशः॥

अन्यच्च।

"वरुणोऽनिलशूलघ्नो भेदी चोष्णोऽश्मरीहरः।
पुष्पं वरुणजं ग्राहि पित्तघ्नं आमवातजित्॥"

इति राजवल्लभः॥*॥

जलम्। इति मेदिनी। णे, ६५॥ सूर्य्यः। इति विश्वः॥ (यथा, महाभारते। १। ६५। १५।

"धाता मित्रोऽर्य्यमा शक्रो वरुणस्त्वंश एव च।
भगो विवस्वान् पूषा च सविता दशमस्तथा॥"

मुनिगर्भजातकश्यपपुत्त्रविशेषः। इति महाभारतम्। १। ६५। ४२॥)

वरुणात्मजा, स्त्री, (वरुणस्य जलस्य आत्मजा तदुद्भवत्वात्।) मद्यम्। इत्यमरः।२।२०।३९॥ (विवरणमस्या मद्यशब्दे ज्ञेया॥)

वरुणानी, स्त्री, (वरुणस्य पत्नी। वरुण+"इन्द्रवरुणभवेति।" ४।१।४९। इति ङीष् आनुगागमश्च।) वरुणपत्नी। इति जटाधरः॥ (यथा, ऋग्वेदे। १। २२। १२।

"इहेन्द्राणीमुपह्वये वरुणानीं स्वस्तये।
अग्नायीं सोमपीतये॥")

वरुत्रं, क्ली, (वृणोति आवृणोत्यनेनेति। वृ+"आशित्रादिभ्य इत्रोत्रौ।" उणा० ४। १७२। इति उत्रः।) उत्तरीयवस्त्रम्। वृधातोरुत्रप्रत्ययेन निष्पन्नम्। इति सिद्धान्तकौमुद्यामुणादिवृत्तिः॥

वरुलः, पुं, (वृ+उलः।) संभक्तः। इति संक्षिप्तसारोणादिवृत्तिः॥

वरूथं, क्ली, (व्रियते शरीरमनेनेति। वृ वरणे+"जॄवृञ्भ्यामूथन्।" उणा० २। ६। इति ऊथन्।) तनुत्राणम्। इति हेमचन्द्रः॥ चर्म्म। इति मेदिनी। थे, २१॥ तत्र पवर्गीयबकारादौ गणितोऽयं शब्दः॥ (गृहम्। इति निघण्टुः। ३। ४॥ यथा, ऋग्वेदे। १। ५८। ९।

"भवा वरूथं गृणते विभावो
भवा मघवन् मघवद्भ्यः शर्म्म॥"

सैन्यम्। यथा, भागवते। ९। १०। २०।

"तेऽनीकपा रघुपतेरभिपत्य सर्व्वे-
द्वन्द्वं वरूथमिभपत्तिरथाश्वयोधैः।